

HOFFMANN ZSUZSANNA

A DIRAE MINT CARMEN MAGICUM

... sedes et rura canamus
 rura quibus diras induximus, impia vota
 (Dirae 2—3)

A *Dirae* c. ismeretlen szerzőtől származó költemény az *Appendix Vergiliana*-hoz tartozik. Több kutató érdeklődését felkeltette már ez a sok szempontból sajátos jellegű költemény, de mégis számos megoldatlan, tisztázatlan probléma, vagy nem megnyugtatóan lezárt kérdés maradt még a költeménnyel kapcsolatban.

Többféle szempontból vizsgálták már a kutatók, így foglalkoztak: a szöveg-hagyományozás kérdésével, ugyanis több kódexben maradt fenn a kézírata, amelyek meglehetősen romlottak, így többféle olvasati variáció alakult ki; kérdéses továbbá a szerző, vitatott a költemény datálása¹, tartalma, megírásának célja, korvonalatkozásai, a benne szereplő nevek azonosítása, főleg a Battarus², ill. a Lycurgos³ esetében, illetőleg eltérnek a kutatók nézetei a *Lydia* és a *Dirae* c. költemény egymáshoz való viszonyára vonatkozóan is⁴.

1. Ami viszont a legsajátosabb probléma a költeménnyel kapcsolatban, és amit eddig még tudomásunk szerint nem vizsgáltak a kutatók, az a költemény műfaja. Ez a költemény ugyanis meglehetősen egyedül áll a római, illetőleg az antik irodalomban, nevezetesen mert a defixióis táblák átokszövegeihez hasonló tartalmú, azoknál jóval részletesebb, irodalmi mű formájában megfogalmazott átokszöveg. A költeményben számos Vergilius-reminiscencia maradt fenn, és sok szempontból emlékeztet az eclogákra, különösen az elsőkre⁵, sokáig Vergilius művének tartották.

A *defixio*, ill. a *devotio*⁶, mint mágikus jellegű szertartások jelentős helyet kap-

¹ A költemény datálásához lásd: R. REITZENSTEIN: Ein literarischer Angriff auf Octavian. Festschrift Theodor Mommsen zum 50-jähr. Doctorsjubiläum 1893. — szerinte a keletkezés ideje 39—34 közöttre tehető, a szerzőjére vonatkozóan nem tud támpontot adni. Újabbán: E. KENNARD RAND: The magical art of Virgil. Hamden 1966. 61—64, valamivel korábbra, 42 körüli időre teszi. E. FRAENKEL: The Dirae, JRS 56 (1966) 143—155 — szerinte Vergilius eclogái keletkezése körüli időre tehető, G. DUCKWORTH: Vergil and classical hexameter poetry. Michigan 1969. 85—87, aki a metrikai vizsgálódással együtt, egyúttal szerzőre vonatkozóan is támpontot keresett, datálása szerint késő köztársaságkori, vagy kora császárkori, E. R. D. GOODYEAR: The Dirae. Proceedings of the Cambridge Philological Society 197 (1971) 30—43 szintén Augustus korára datálja.

² Ed. FRAENKEL: i. m. 153—154.

³ Ed. FRAENKEL: i. m. 154 — trák Lycurgost véli említeni itt, aki Dionysos isten ellensége volt, esetében az *impia facta* az isten által telepített szőlő tönkretételét jelentette, vö. még 12. j.

⁴ GOODYEAR, ill. FRAENKEL idézett művei, FRAENKEL állítása szerint a 41, 89—90, 95—96, 103, sorok betoldások, sem a szövegösszefüggésbe nem illenek az adott helyen, sem a költemény egészébe, ezek a *Lydia* c. költeménybe tartoznak, GOODYEAR vitatja FRAENKEL állításainak helyességét.

⁵ REITZENSTEIN: i. m. 34, lásd még: N. A. MASKIN: Augustus principatusa. Kialakulása és társadalmi lényege. Bp. 1953. 205.

⁶ Ezen fogalmakról összefoglalóan lásd: KUHNERT: PW-RE IV (1901) s. v. *defixio* 2373—2377; WISSOWA: PW-RE V (1903) s. v. *devotio* 277—280; L. CESANO: Dizionario Epigrafico (II. 2. Spoleto 1910.) s. v. *defixio* 1558—1591, uo. *devotio* 1712—1716. Lásd még PRELLER—JORDAN: Römische Mythologie³. Berlin 1881 II 78—81.

tak a római vallás gyakorlatában a történeti időkben. A *devotio* többféle formában is szerepelt a római vallásban, hivatalos formában az ellenség isteneinek a kihívását jelentette, amit a csaták előtt többnyire az *imperatorok* végeztek⁷. A néphitben ártó szándékkal szerepel, mind a *devotio*, mind a *defixio*, mágikus praktikák, átkok, megtorlások, gonosz varázslatok, illetőleg az alvilági isteneknek tett *votumok* formájában. A szokás meglétének, elterjedtségének, valamint a népi vallásosság jellegzetes produktumainak emlékei, ill. bizonyítékai a nagy számban előkerült átoktáblák *tabulae defixionum*⁸.

Gyakori eset, hogy magánemberek tesznek ilyen jellegű fogadalmat, átkozzák el ellenségeiket, rosszakaróikat, mégpedig általában olyan esetekben fordulnak az efféle mágikus módszerekhez, amikor egyébként tehetetlenek, helyzetüket reménytelennek, önmagukat pedig kiszolgáltatottnak érzik, és semmiféle kiutat nem látnak, ilyenkor a mágikus ráolvasáshoz, átkokhoz folyamodnak, avagy rosszkívánásaikat, átkaikat ólomtáblákra bízva, azokat temetőekben, sírkamrákban rejtik el, ezzel a mágikus rituással ellenségüket jelképesen valamely alvilági istenség hatalmába adják⁹, tőlük remélve sérelmeik megbosszulását, azaz átkaik megvalósulását. Ezt tette a vizsgálandó költeményben a földjét vesztett, kétségbeesett paraszt is, aki tehetetlen az erőszakos katonával szemben, nincs mit tennie, kénytelen földjét elhagyni. Tehetetlen dühe, felhalmozódott keserősége, kiszolgáltatottsága viszont arra indítja, hogy ehhez a mágikus módszerhez forduljon, mintegy ebbe helyezze utolsó reményességét, ezért megátkozza kis földjét, inkább pusztuljon el, mintsem másé legyen. A földjétől megfosztott kisbirtokos reakciójában sajátos, de magyarázható az a tény, hogy nem az *impius miles* lesz átkainak céltáblája, hanem a föld. Különös paradoxon ebben az esetben, hogy jóllehet irracionális úton keres „elégítést”, minthogy a mágikus ritusban, illetőleg szavainak ártó erejében hisz, eljárásában mégis van valami racionális, nevezetesen annak a ténynek a felismerése, hogy hiába átkozza a katonát, kívánja annak pusztulását, ha nem az övé, akkor másé lesz a föld, a vesztes mindenképpen a tulajdonos, ezért átkozza magát a birtokot, és kívánja a pusztulását. Találkozunk olyan esetekkel is, amikor az átok nem csupán magára, a gyűlölt személyre vonatkozik, hanem annak egész háznépére, családjára, birtokára és minden jószágára egyszerre. A korai császárkorban igen gyakoriak lehettek az ilyen praktikák, erre vall az a tény, hogy ebből az időszakból különösen nagyszámú átoktábla került elő. Közös jellemzőjük továbbá az, hogy valamennyien egy egzotikus istenséghez fordultak, különösen kedveltek voltak az egyiptomi istenek, a görögök közül főleg az alvilágiak. Maga ez a szokás nem csupán a késői idők jellemzője, hanem jóval korábban is megvolt, erre utalnak a XII táblás törvények következő rendelkezései: *... qui fruges excantassit ... neve alienam segetem pellexeris ... qui malum carmen incantassit* — tehát ha törvénybe foglalják ezen praktikák betiltását, nevezetesen azt, hogy mágikus ráénekléssel, varázslással mások vetését, termését tönkretegyék, akkor mi sem ékeőbb bizonyíték az ilyen mágikus módszerek meglétére, és

⁷ A *devotio* ilyen eseteit említi Livius 7, 6, Macr. Sat. 3, 9; továbbá számos felirat így: CIL III 754; VI 6986; VII 250 = BUECHELER *carmin. epigr.* 492, 1034, 359. Az *imperatorok* csata előtt általában egy ember életét ajánlották fel, a sikeres csata érdekében, ehhez a szokáshoz lásd. G. Wis-sowa: *Religion und Kultus der Römer*² München 1912. 384—; néhány átokszöveg magyar fordítását lásd: MARÓTI EGON: *Rabszolgák az ókori Rómában* Bp. 1969. 164; HAHN ISTVÁN: *Róma istenei* Bp. 1975. 206—209.

⁸ CIL I² 1012, = VI 140 = ILLRP 1144 = ILS 8749 = A. AUDOLLENT: *Defixionum tabellae* 1904. 139.; CIL I² 1615 = X 1604 = ILLRP 1149 = ILS 8746 = AUDOLLENT: *Defixionum tabellae* n. 196. Lásd még: ILS 8746—8757 vö. még ILLRP 1144—1150.

⁹ Szokásos kifejezés a *mandare*, mint az alvilági hatalmaknak való kiszolgáltatás jellemző terminus technikus, vö. legutóbb: J. KNOBLOCH: *RhM* 121 (1978) 264—266.

ezek gyakorlatban való alkalmazására, mint az, hogy szükséges volt törvényes betiltása¹⁰. Későbbi elterjedtségét mutatja az általános rettegés, amiről az id. Plinius tudósít: *Defigi quidem diris praecationibus nemo non metuit* (n. h. 28.18). Horatius V. *epodusa* arra vall, hogy a rómaiak azért is rettegetek a *dirae*-től, *detestatio*-tól, *defixio*-tól, mivel erejét elháríthatatlannak tartották; olyannak, ami ellen nem véd semmiféle könyörgés sem áldozat:

*Diris agam vos; dira detestatio
Nulla expiatur victima* (89—90)

2. Ezek az ártó szándékú *devotio*k számos formai elemet megtartottak a *votum*-ból, csak éppen azzal a lényeges különbséggel, hogy a *votum* célzatával ellenkezően, negatív előjellel, ártó szándékkal alkalmazzák ezeket a mágikus jellegű rítusokat. Ilyen szempontból különösen feltűnő a jellegzetes könyörgési formák, a hármas tagolás, az imperativusok alkalmazása, valamint a lényeges kifejezések, kívánságok többszöri megismétlése, azok hatékonyságának fokozása céljából — ezek a formai, ill. tartalmi elemek a fogadalomtétel esetében is szokásosak voltak.

A mágikus ráhatásokat pozitív formában is alkalmazták, ilyenkor termékenységarázslat, a földek megtisztítása, illetőleg termékenyvé tétele, a bőséges és gazdag termés biztosítása volt ezeknek az eljárásoknak a célja. Ilyen pozitív célzatú, „hasznos” mágikus rítusról tudósít Cato a *De agri cultura* c. munkájának a 141. fejezetében¹¹.

Könyvében a földek megtisztításával (*agrum lustrare sic oportet*) kapcsolatosan a következő tanácsokat adja birtokostársainak:

*impera suovitautilia circumagi
„cum divis volentibus quodque bene eveniat:
mando tibi, Mani, uti illace suovitautilia fundum,
agrum terramque meam, quota ex parte sive circumagi sive
circumferenda censeas, uti cures lustrare”*

A hármas tagolás meglétére és jelentőségére utal, hogy bizonyos mozdulatokat háromszor kell megismételni a szertartás lefolytatása során, ill. maga a kérés is három különböző istenhez van címezve: *Ianus, Iuppiter, Mars*.

Ennek a pozitív célzattal végzett mágikus rítusnak, amely a föld megtisztítását szolgálta a rómaiak hite szerint; éppen ellenkezője a *Dirae* tartalma, és ártó célzatú átkai, mivel éppenséggel a föld elpusztítását, megsemmisítését, terméketlenné tételét kívánja. A hármas tagolásra jellemző módon először a terméketlenségüket kívánja (8—35); majd a tűz pusztítását (42—46) végül borítson el mindent a víz (48—74) áhítja az elkeseredett birtokos. Ha még ezek után valami maradt volna, azt tüzes lávafolyam eméssze el, és tegye teljessé a pusztulást (76—79).

A *Dirae* c. költemény tehát *carmen magicum*-(*devotum*)-ként értelmezhető, amelynek külön sajátossága még az, hogy korabeli aktuális politikai eseményekhez kapcsolódik, nevezetesen a perusiai háború és a brundisiumi béke korának ellenzéki hangjait megszólaltató költemény, és mint ilyen meglehetősen egyedül áll a varázsdalok és mágikus ráéneklések között.

¹⁰ XII táblás törvény VIII, vö. még PFAFF: PW-RE 9 (1916) s. v. *incantatio*, vö. még Plinius n. h. XVIII 6,41; XXVIII 18. Említi még a *carmen magicum*-ot Sen. *Oed.* 562, Apul. *Apol.* 47, 26, 34 vö. Plaut. *Curc.* 89 — a *Ianua*-jelenet, amely a *carmen magicum* paródiája.

¹¹ Cato a 141. könyvében a Suvitautilia-ünnep szertartásairól ír, lásd még ue. P. THILESCHER: *Des Marcus Cato Belehrung über die Landwirtschaft*. Berlin 1963. 338 skk. Hasonló tisztítási szertartást említ Tib. II 1,30 — az Ambarvalia-ünnepséget.

A költemény mind tartalmát, mind formai vonatkozásait illetően, értve ezalatt a varázsszövegeket és mágikus ráolvasások szokásos kifejezéseinek használatát, az átokszövegeihez hasonlítható, ezekkel rokonítható, ill. ennek irodalmi vetülete, vagyis költemény formájában, versben megfogalmazott átokszöveg. A datálás szerint akkor jelent meg a költemény, amikor a veteránok földosztására sor került, ehhez szorosan kapcsolódik tartalmában, nevezetesen a földjét vesztett kisbirtokos átkozás szülőföldjére, valamint búcsúvétele tőle.

A mű alaptémája tulajdonképpen a harmadik sortól kezdődik, vagyis a földnek a megátkozása: ne hajtsanak ki a földbe vetett magvak, száradjanak ki a legelők, a gyümölcsösök ne teremjenek, éretlenül hullassák le gyümölcsüket a fák, száradjanak ki a patakok, veszítsék el lombjukat a fák, tűz és víz pusztítson el mindent, legyen minden az enyészeté, érdeme szerint az alvilág uráé, Disé: *merito omnia Ditis* — mintsem az istentelen katona — *impius miles* — legyen a föld birtokosa. Ha mégis az *advena arator* birtokába kerülne, akkor inkább borítsa el a tenger az egész földet, és halásson rajta a háborúból hasznot húzni, ilyen módon földhöz jutni kívánó katona. A költemény befejező részében a volt tulajdonos elégikus, nosztalgikus hangvételű búcsúvétele következik szeretett földjétől. A költemény hexameterekben íródott, és sok szempontból hasonlít Vergilius eclogáira. A *Dirae* névtelen szerzője hasonlóképpen vélekedik a földosztásról mint Vergilius, de merészebb és tovább megy nála.

A bajok fő okozója szerinte is a *miles impius*, ő is elítéli Octavianust a törvénytelen földosztások miatt, de amíg Verg. dicsőíti is Octavianust, amellel, hogy a földosztásokért elítéli, a *Dirae* szerzője nem hajlandó lemondani pástorsípjának szabadságáról, még ha ég és föld összeomlik is: *ante lupos rapident haedi ... | et conversa retro rerum discordia gliscet: | multa prius fient quam non mea libera avena.* (4—7); vagy pedig száműzöttként távozik: *exul ego, indemnatus* (84). Reitzenstein Octavianusra való nyílt utalást lát a 45. sorban, ahol a költő szinte különös örömmel festi le a gyűlölt *pertica* elhamvadását, amely a földek kijelölésére szolgált. A névtelen szerző átkaival mintegy igazságot szolgáltat az *impietas* megbüntetésére, erre utalnak az *impius* jelzővel ellátott kifejezések is, így: *impius miles, impia facta, impia dextera, pertica impia, impia vota*. Reitzenstein Lycurgosban Octavianust látja¹², aki magának a spártai törvényhozóhoz hasonló szerepet tulajdonított, vagyis alkotmányt adott a népnek: *triumvir constituendae rei publicae*. Maskin véleménye szerint¹³ Vergilius utolsó eclogái ellen irányul a költemény. Elmarasztalja Vergiliust amiért letett a törvénytelen földfoglalások elleni tiltakozásról, és helyetté megalkuvó módon a vezéreket éneklő: *Sicilides Musae, paulo maiora canamus* — ezzel a vergiliusi sorral szemben a *Dirae* szerzője azt írja: *divisas iterum sedes et rura canamus* (2) — tehát rendületlenül tiltakozik, elítéli továbbra is a törvénytelen földfoglalásokat, gyűlöli az erőszakos földfoglaló veteránokat, és most már a mágia erejét, és az alvilági hatalmakat is bevonva tiltakozik, ill. átkozódik. A költő maga és kortársai közül is többen reménykedtek az átok ártó hatásában¹⁴, de amint a befejező rész

¹² Lásd. a 3. j. vö. még REITZENSTEIN: i. m. 34, MASKIN: i. m. 205.

¹³ MASKIN: i. m. 205.

¹⁴ Az efféle mágikus praktikák ebben a korban igen divatosak voltak, gondoljunk csak a 8. ecl.-ra, amelyben arról olvashatunk, hogyan térítette vissza magához egy fiatal pástorklány a hűtlen Daphnist (62—101). Horatius V. epod. — Canidia gonosztettét beszéli el, aki egy gyermeket áldoz fel, hogy annak agyvelejéből és májából szerelmi bájjalt főzzön hűtlen kedvesének, vö. még XVII epod. Ovid. Am. III 7.31—34. Mindez nem csupán a költői fantázia terméke, azt számos feliratos példa bizonyítja, vö. fentebb a 8. j., CIL VI 19 747 vö. FATZ: De poetarum Romanorum doctrina magica. 1904. J. BRUNS: Der Libeszauber bei den augusteischen Dichtern München 1905.

tanúsítja a költő szkeptikus módon viszonyul a mágikus praktikák és átkok hatékonyságához. Maskin szerint a hozzá hasonló kisbirtokosok véleményét fejezhetette ki, akik inkább megátkozták és elhagyták földjüket, csakhogy ne legyen a katonáé. A költő az égi gyermek eljövételéről, és a világ megújulásáról szóló keleti tanításokkal szemben olyan, varázsszertartásokhoz folyamodik, amelyeknek alapja az a hit, hogy az emberi szónak varázssereje lehet, ezért, pontosabban a jobb hatékonyság érdekében ismétli többször is átkait (*dirae, impia vota, male devoti*), amíg a természet egészen meg nem változik. Ez a kisbirtokos annyira hozzánőtt földjéhez, hogy nem is képes élni sem nélküle, gondolatai is csak egészen kis, szűk körben mozognak, csak kis földjére gondol, az egész világ helyett, vagyis világképe csak saját földjére korlátozódik, és átkait is csak erre mondja¹⁵. A hozzá hasonló kisbirtokosok vagy elmenekültek Itáliából, vagy ott maradtak, és különféle emberfeletti hatalmaktól várták a megoldást, néhányan pedig, köztük Vergilius is, a triumvirek kegyelmében reménykedtek.

Bár a *Dirae* egy hexameteres költemény formájában megfogalmazott átokszöveg, megtalálhatók benne a hagyományos átoktáblák szövegeihez hasonló tartalmi és formai jellemzők. Így a jellegzetes szavak, átokkifejezések használata, ezek többszöri megismétlése, amint ez ilyen esetekben szokásos volt főleg a *voium, devotio, impia vota, dirae* szavak előfordulása gyakori az ilyen szövegekben. A *devotiok*ban és a *defixiok*ban szokásos volt az alvilági istenekhez fordulni, amint ezt a következő felirat-részletek is bizonyítják: *Dite pater, Rhodine | tibi commendo*¹⁶; vagy lehet a *devotio* címzettje egy démon is pl.: *daemon ... [t]rade morti fili[u]m Aselles Praeseti[ci]um pristinarium*¹⁷ — a *Dirae* szerzője is Disnek ajánlja megátkozott földjét: *merito omnia Ditis* (83). Az átokszövegekre is jellemző a tipikus könyörgő, ill. esküformulák használata: *regina Ditis magni regis, [p]recor hoc te*¹⁸, vagy *adiuro te daemon ... adiuro te | per eum qui te resolvit*¹⁹ — könyörgését hasonló formában megfogalmazva kéri és reméli átkainak megvalósulását a *Dirae* névtelen szerzője is: *sic precor et nostris superent haec carmina votis* (47). Jellemző továbbá az átkokra és varázsszövegekre az ismétlődések mellett, amellyel a hatást kívánták növelni, és átkait még hatékonyabbá tenni, a fokozás megléte is, amit a következő feliraton így fogalmaz meg az átoktevő: *patiatur febris | frigus tortionis palloris sudores obbripi- | lationis meridianas interdianas seruitinas nocturnas ... perturba eum ne repraesionem abeat | et si forte occasione invenerit, praefocato eum Praestetium fili[um] Asell]es in terras valneas* — először különféle betegségeket kíván ellenségének: láz, hideglelés, görcs, sápkór, izzadás, nyavalyatörés, majd azt kéri a démontól, hogy zavarja meg az elméjét, és végezetül pedig azt, hogy ha alkalma lesz rá, fojtssa bele őt a forró fürdőbe²⁰. A *Dirae* költője átkai elején a legelőket, folyókat, gyümölcsösöket, réteket, erdőket, vetéseket átkozza meg, majd azt kívánja, hogy jöjjön a mindent elpusztító égi tűz, végül pedig borítsa el a földet a tenger, és ezzel egy mindent elsöprő püsztulásképbé sűríti elkeseredését, és ebben az egyetemes pusztulásban kívánja átkainak hatását látni. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ennek az egyetemes pusztulásképbnek semmi köze az ebben az időben fokozottan terjedő keleti

¹⁵ Vö. Hor. XVI. *epod.*, itt beszél a világ felfordulásáról, és a boldogok szigeteinek felkeresését javasolja megoldásként, Verg. 4. *ecl.*-ban a jobb kor eljövételének a várására buzdít, viszont a *Dirae* szerzője nem lát kiutat.

¹⁶ ILS 8749

¹⁷ Egy sírkamrából előkerült ólomtábla, tetején Seth-Typhon képével, szövege ILS 8750.

¹⁸ BUECHELER: *carm. epigr.* nr. 492.

¹⁹ ILS 8753

²⁰ ILS 8750

vallási tanoknak az egyetemes világégésről, és a világ megújulásáról vallott tanításaihoz. Ez a kisbirtokos csupán saját kis földjének vesztét kívánja, világképe csupán erre korlátozódik. A varázs-, ill. átokszövegek jellemzői továbbá a kérések és kívánságok imperativusos formában való megfogalmazása pl.: *flavescant... prata* (16); *cadant... mala* (17); *desint frondes et... umor* (18); *flammae rapiant* (42); *accipite has voces* (50); *flectite flumina, diffundite campis; incurrant amnes* (67—69); ill. a képtelen, *adynaton*-típusú összehasonlítások: *ante lupos rapiant haedi, vituli ante columbas | et conversa retro rerum discordia gliscet* (4—6) — előbb ragadjon el kecske farkast, borjú oroszlánt, előbb fusson a delfin a haltól, a sas pedig a galambtól, és uralkodjon zűrzavaros fordított rend, mintsem hajlandó legyen lemondani költői szabadságáról. Majd rövid, tömör formában megfogalmazva sorolja átkait:

*nec fecunda, senis nostri felicia rura,
semina parturiant segetes, non pascua colles,
non arbustra novas fruges, non pampinus uvas,
ipsae non silvae frondes, non flumina montes* (10—13)

*effetas Cereris sulcis condatis avenas,
pallida flavescant aestu sitiientia prata,
immatura cadant ramis pendentia mala,
desint et silvis frondes et fontibus umor.
nec desit nostris devotum carmen avenis* (15—19).

Még hisz átkai hatékonyságában: *nostris potius devota libellis | ignibus aetheriis flagrabit* (34—35). Majd azt kívánja, hogy víz árásszon el mindent: *incurrant amnes passim rimantibus undis | emanent subito sicca tellure paludes* (69, 72). Egyre szkeptikusabb lesz azonban átkainak hatását, foganatját illetően:

*o male devoti, praetorum²² crimina, agelli
tuque inimica tui semper Discordia civis.* (83—84)

— sóhajt fel, mivel már nincs mit veszítenie: *nil est quod perdam ulterius: merita omnia Ditis²³*. A költemény a száműzöttként távozó birtokos nosztalgikus hangvételű búcsújában folytatódik. A befejező sorokban arról beszél, hogy annyira hozzánőtt kis földjéhez, hogy sohasem szűnik meg szeretni és emlékezni rá:

*dulcia amara prius fiant et mollia dura,
candida nigra oculi cernant et dextera laeva,
migrabunt casus aliena in corpora rerum,
quam tua de nostris emigret cura medullis.* (98—101)

²¹ *Dirae* 4—6 — hasonló összehasonlító megfogalmazás szerepel a következő feliraton is: *me potius Manes repuissent Ditis avari | et cineres nostros ima foveret humus, | quam te sic nostris rapuissent Cerberus annis | aut insperati triste dedisset opus.* BUECH. *carm. epigr.* 1034.

²² SALVATORE: Appendix Vergiliana. Paravia, Torino 1960. — a legkülönbözőbb kézirati variánsokat és olvasati változatokat hozza a *praetorum* kifejezésre, közülük tartalmilag a *raptorum* vagy a *praedonum* megoldás tűnik logikusnak, viszont érdekes REITZENSTEIN javaslata a *pravorum* is, i. m. 40; vö. még FRAENKEL: i. m. 149.

²³ A kutatók véleménye eltérő ennek a sornak a helyére vonatkozóan: SALVATORE szövegkiadásában a 66., FRAENKEL variációjában szintén, viszont GOODYEAR szövegkiadásában a 83. sor után következik (i. m. 41) ez utóbbi megoldás látszik logikusnak, és a tartalom valamint a szövegösszefüggés szerint indokoltnak.

DIE „DIRAE“ ALS CARMEN MAGICUM

Die *Dirae* der *Appendix Vergiliana* wurden bisher aus verschiedenen Gesichtspunkten von den Forschern untersucht, aber interessanterweise ist die Frage nach ihrer Gattung vernachlässigt, obwohl das Gedicht diesbezüglich eine seltene Erscheinung in der antiken Literatur ist. Dem Inhalt und der Tendenz nach ist dieses eigentümliche Werk am meisten mit den Fluchtexten der *Defixionstäfelchen* verwandt, es kann eigentlich als ein längerer, in dichterischer Form abgefasster Verwünschungstext betrachtet werden.

Der magische Charakter wird durch die in den ämtlichen ritualen Texten gewohnte (zugleich archaisierende) dreifache Gliederung und durch die Wiederholung (wie z. B. die Lustrationsformel in Cato *De agr. c.* 141) verstärkt. So wünscht der anonyme Verfasser hinter der Maske des von seinem Gut durch die Veteranen vertriebenen Besitzers — die Bodenverteilung des Octavian missbilligend — seinem Boden zuerst Unfruchtbarkeit (8—35), dann totale Verwüstung durch die Flammen (42—46) und zuletzt, dass alles überschwommen wird (48—74). In seinem ohnmächtigen Ausgeliefertsein bietet er sein kleines, in die Hände des *impius miles* geratenes Gut den unterirdischen Mächten, dem *Dis* genauso an, wie die verbitterten unbekanntenen Verfasser der *tabellae defixionum* es mit ihren Feinden oder deren Gütern tun.